

ENGELN VAN DE DOOD

Jean-Jacques Rousseau als profet.

Tom Tak
Herfst 1999

ENGELEN VAN DE DOOD

Jean-Jacques Rousseau als profeet

Tom Tak
Herfst 1999

Égalité des faits

Van 1792 tot midden 1794 waren in het revolutionaire Frankrijk de namen van Robespierre, Marat, Danton, Hébert en Saint-Just op ieders lippen. Vooral Maximilian Robespierre stond als een gewiekst politicus bekend. Hij zorgde ervoor dat de radicale Jacobijnen, ook wel Montagnards genoemd vanwege hun zitplaatsen hoog op de tribune in de Nationale Vergadering, hun onderlinge verschillen bijlegden en instemden met een sociaal-politiek programma dat gelijkheid voor iedereen verkondigde. *Égalité des faits*, klonk het herhaaldelijk in het nieuwe parlement. De burgerlijke vrijheid van de liberale Girondijnen, *égalité des conditions*, werd door de linkse volksvertegenwoordigers radicaal afgewezen. Met enkel een mooi verhaal over gelijke

kansen haalt men het volk niet uit zijn misère, vonden zij. Actie was nodig en geweld mocht niet worden geschuwd om een einde te maken aan de vele privileges van de aanzienlij-

De guillotine aan het werk

ken. Danton werd de nieuwe minister van justitie. Hij richtte een volksrechtbank op, waarin arbeiders en gewone burgers zitting hadden, om de vijanden van de revolutie - adel, priesters en de rijke burgerij - voor goed onschadelijk te maken. Zo helpen wij het volk pas goed, sprak hij.

De Montagnards waren voor hun politiek afhankelijk van de steun van de kleine middenstand. De zogenaamde Sansculots, ambachtslieden en winkeliers die door hoge belastingen en slecht bestuur aan de bedelstaf waren gebracht. Bij vlagen deden ook arbeiders van een omvangrijke textiel- en wapenindustrie met de revolutie mee, net zo als de vele werklozen en criminelen uit de achterbuurten van Parijs. De Montagnards wisten handig in te spelen op de angst van de Sansculots voor verder economisch verval van het land, waardoor ook nog hun laatste bezit verloren zou gaan. Ongegrond was hun angst niet. Buitenlandse troepen drongen steeds verder Frankrijk binnen en in een groot aantal departementen ontstonden afscheidingsbewegingen. Een opstand in de Vendée wisten de Jacobijnen met harde hand te onderdrukken. In Nantes stelde Jean Baptiste Carrier een afschrikwekkend voorbeeld. Hij liet drieduizend burgers die nog trouw waren aan de Girondijnen, waaronder vele vrouwen en kinderen, verdrinken. In Parijs bestormden Sansculots het gebouw van de Nationale Vergadering, waarna alle gematigde leiders van de Girondijnen werden gedood. En Saint-Just wist met geweld een staking van hongerende textielarbeiders te breken. De guillotine werkte vanaf juni 1793 op volle toeren en maakte links en rechts slachtoffers. Voor iedereen zichtbaar, was het schrikbewind van de Jacobijnen begonnen.

Gerechtvaardigde terreur

Hij had zo'n onschuldig gezicht, Louis de Saint-Just. Maar voor zijn tegenstanders was hij mee-

Louis Antoine de Saint-Just.

dogenloos. Wat hem de bijnaam *Engel van de Dood* bezorgde. Zelfs voor een Jacobijn was zijn hardvochtigheid legendarisch. Hij was de boezemvriend van Robespierre. Samen hadden zij grote invloed op twee machtige bestuursorganen: het Comité de Salut Public en het Comité de Défense Générale. Deze comité's moesten de 'ene en ondeelbare republiek' tegen haar binnen- en buitenlandse vijanden verdedigen. De twee vrienden vonden zelf dat zij hun tijd ver vooruit waren. In een van de rapporten die het Comité de Salut Public in 1793 over de toestand van het land naar buiten bracht, stond, dat ieder eerlijk mens recht had op geluk. En dat de revolutie er voor moest zorgen dat niemand meer in armoede zou leven. Daarvoor moesten wel op korte termijn de vijanden van het volk worden vernietigd, basta. *Spoedig zullen ver-*

*lichte naties rechtspreken over degenen die over hen hebben geheerst; koningen zullen hun toevlucht zoeken in de woestijn, bij de wilde beesten, waarop zij lijken, en de natuur zal in haar rechten worden hersteld.*¹

Je suis le véritable père Duchesne, foutre.

L'INDIGNATION
D U
P E R E D U C H È S N E
C O N T R E
L'INDISSOLUBRICITÉ
D U
M A R I A G E,
E T S A M O T I O N P O U R L E
D i v o r c e.

COMMENT, foutre, encore une femme assassinée par son mari! Cette mode-là prend bougrement.

Het hoogste Zijn

De Jacobijnen hadden al spoedig begrepen dat wilde hun revolutie kans van slaan hebben zij een eigen ideologie moesten ontwikkelen. Dat mocht geen theorie zijn die de sociale werkelijkheid slechts beschrijft, maar diende ook een politiek machtsinstrument te worden waarmee *onschuldigen*,² kunnen worden beschermd.

De liberale rechtsfilosofie van Montesquieu vonden de Jacobijnen voor hun doel niet geschikt. Zij had trouwens met de val van de gematigde Girondijnen al afgedaan. Ook de leer van de Encyclopedisten, zoals van d'Alembert, Diderot, Voltaire, Von Holbach, Jaucourt, Turgot, e.a., over de mens als natuurhistorisch wezen was in hun ogen niet revolutionair genoeg. Verder stond het intellectuele atheïsme van deze filosofen de Jacobijnen zo mogelijk nog meer tegen dan de schijnvroomheid van priesters.

Dan leek de mystiek van een oude zieneres, Madame De la Mothe Guyon³, voor de revolutie beter bruikbaar. Een van haar leerlingen, de theoloog François de Salignac de la Mothe Fénelon en schrijver van het beroemde *Maximes des Saints*⁴ had haar

pantheïstische voorstelling van een Natuur-God in brede kring bekend gemaakt. Robespierre

¹ 10 oktober 1793

² Robespierre

³ 1648-1717

⁴ 1697

en Saint-Just ontleenden aan zijn werk en niet te vergeten aan passages over natuurlijke religie uit de *Emile ou de l'éducation* van Rousseau belangrijke bouwstenen voor hun beeld van een revolutionaire Godheid. Door hen *het hoogste Zijn* genoemd. Een oerkracht die komend uit de kosmos zich niet alleen in de natuur maar ook in de menselijke geschiedenis openbaart en zorg draagt voor een permanent proces van maatschappelijke vernieuwing.

Deze God van de omwenteling moest aanbeden worden, zo wilden het de leiders van de Jacobijnen. Daartoe werd de nieuwe godsdienst in een toen veel gelezen blad, *Le Père Duchesne* van de extreem radicale journalist Hébert, in een populaire vorm gepresenteerd. Met veel fantasie introduceerde deze fanatieke revolutionair nieuwe religieuze rituelen en symbolen, nieuwe feesten ter vervanging van de christelijke feesten en een nieuwe tijdrekening, te beginnen bij het uitroepen van de republiek op 22 september 1792.

Nu nog een nieuwe profeet!

Op, naar het Panthéon

De Jacobijnen herinnerden zich de in 1778 overleden natuurfilosoof Jean-Jacques Rousseau. In twee hun welgevallige essays had hij over de oorsprong van de sociale ongelijkheid geschreven. Heel verhelderend, vonden zij. Van Rousseau was ook het geschrift *Du Contrat Social ou Essai sur la Forme de la République*⁵, waarin individuele vrijheid en algemeen belang op welhaast miraculeuze wijze met elkaar werden verzoend. Hoe? Rousseau verving simpelweg het individuele recht op bezit door een voor ieder gelijk recht op geluk.

Du contrat social werd het brevier van de Jacobijnen. Rousseau, die zelf voor een laatste rustplaats op een eenzaam eiland in het meer van Ermenonville had gekozen, werd opgegraven en in een plechtige optocht naar Parijs gebracht. Hier werd hij in het Panthéon, naast andere beroemde Fransen, zoals Descartes, opnieuw bijgezet. Overal in Parijs werd zijn buste geplaatst, of men hing portretten van hem op. Rousseau als wetgever in antiek gewaad, of opstaand uit

Rousseau's graftombe in het Panthéon, Parijs

---

⁵ 1762

zijn graf terwijl Robespierre hem een offer brengt. Op een kopergrafure van Macret laat de oude Diogenes zijn lantaren zinken. Eindelijk heeft hij de man gevonden die hij zocht.

De mens is van nature goed en hij verdient het om op aarde in voorspoed te leven. riepen in de geest van Rousseau de Jacobijnen elkaar te pas en te onpas toe. Dit zinnetje werd als standaardformule gebruikt in redevoeringen in de Nationale Vergadering. Een vrome wensgedachte, zoals Christenen op paasmorgen elkaar de opstanding van de Heer verkondigen. Een zekere Fèvre du Grandvaux gebruikte de heilsformule toen hij een revolutionair plan voor volksopvoeding presenteerde: *l'Emile réalisé*. Hij voegde er nog de woorden aan toe: ik - Fèvre du Grandvaux - wil het menselijk geslacht vernieuwen.⁶ Zo iemand kon zonder meer op warme bijval van de gachte afgevaardigden rekenen. Ook de hébertisten, trouwe volgelingen van Hébert, die ook wel de dollen⁷ werden genoemd omdat zij tijdens volksvergaderingen zo woest en onstuimig te keer konden gaan, geloofden onvoorwaardelijk in de natuurlijke goedheid van de mens. Zij noemden Rousseau in een adem met een andere bezitsloze die ook zijn naasten spontaan

goeddeed. Jezus! Wie een goede Jacobijn wilde worden, moest beiden navolgen.

Gelijkheid

In 1793 werd in Parijse café's dikwijls het lied van Sylvain Maréchal gezongen: *Stervend van honger, stervend van kou*. Ook zag men toen regelmatig Gracchus Babeuf, een bekende straatfilosoof, in de stad rondgaan. Hij probeerde de mensen warm te maken voor zijn idee van sociale rechtvaardigheid. Zo leerde hij dat eten net zo vrij moet zijn als het licht van de zon en het water dat uit de hemel valt. Het plan van de Montagnards en de Sansculots om bezit rechtvaardig te verdelen, ging hem niet ver genoeg. Alleen een commune of leefgemeenschap heeft recht op ei-

---

⁶ je veux renouveler l'espèce humaine

⁷ Enragés

gendum! Bij Babeuf begon het communisme.

Wij zullen deze echte gelijkheid⁸ krijgen, hoe hoog de prijs ook mag zijn. Laat alles in chaos verkeren! Uit de chaos zal een nieuwe wereld ontstaan. In pamfletten, met de naam *Appel au Peuple*, verwees ook Babeuf regelmatig naar Rousseau. Zo moest de revolutie opgroeiende kinderen beschermen tegen de verderfelijke invloed van het leven in grote steden. Zij konden beter naar het platteland worden gebracht, om daar in verbondenheid met de natuur en met elkaar te worden opgevoed. De sociale utopie van Babeuf was een boerenidylle. Steden noemde hij plaatsen van ondeugd. Men kan beter zonder luxe op het land leven. *Als iets er niet voor allen is, dan krijgt niemand het.* Ook de beoefening van wetenschap en kunst kon in zijn ogen slechts afbreuk doen aan het gelijk-zijn van mensen. Wij vinden het een bizarre theorie. Toch werd Babeuf's groene utopie een keer werkelijkheid en wel in deze eeuw op de killingfields van de communist Pol Pot.

François-Noël Gracchus Babeuf

Christenen

Voor christenen staat vast: alle zondaars zijn voor God gelijk. En de ongelijkheid op aarde dan? Het lijkt erop dat wij haar als door God gewild maar een poos moeten verdragen. De evangelische boodschap luidt: *Geef dan de keizer wat des keizers is.*⁹ Het komt uiteindelijk op het eeuwige geluk aan dat bij de terugkomst van Christus op aarde ons ten deel zal vallen.

Het sterke verlangen naar het *jenseits* zwakte in de veertiende- en vijftiende eeuw enigszins af toen in de Italiaanse stadstaten een nieuwe klasse opkwam van zelfbewuste burgers die zich wilde bevrijden van door kerk en adel aan haar opgelegde maatschappelijke belemmeringen. *Experimentum mundi!* De wereld is nog lang niet af. In de renaissance kwam een niet meer te stuiten proces van sociale verandering op gang. Maar ook een riskante paradox kwam aan het licht. De gedachte dat de moderne mens zowel instrument van de voorzienigheid is als zelf vorm kan geven aan zijn geestelijk, sociaal en cultureel leven. *Corsi e ricorsi*, zei de Napolitaanse filosoof Giovanni Battista Vico¹⁰ Geschiedenis is naast eeuwige kringloop van worden en ver-

---

⁸ égalité réelle

⁹ Lukas 20:25

¹⁰ 1668-1744

gaan ook het werk van mensen. Rousseau wist het zeker: sociale verschillen berusten op vooroordelen. ¹¹ *Ooit was er een natuurlijke toestand van gelijkheid, als men maar recht zou doen aan de wil van het volk kan deze oorspronkelijke gelijkheid op een hoger niveau weer worden hersteld.*

Natuurlijke natuur

Dat is natuur zoals zij bestond voordat men er opzettelijk iets aan heeft veranderd.

Cri de la nature noemde Jean Le Rond d'Alembert ¹² het verlangen van zijn tijdgenoten naar sociale gelijkheid. Wie ten koste van anderen zoveel mogelijk voordeel wil halen, gaat in tegen de menselijke natuur.

Herstel van de oorspronkelijke gelijkheid, het droombeeld van Rousseau, is ook het einde van de geschiedenis en terugkeer naar de oeroude verbondenheid van zichtbare en begrensde natuur met een altijd scheppende, vernieuwende bovennatuur. *Nature naturelle*, of oneindig Zijn

dat zichzelf voortbrengt. Natuur die nog komen moet. Een nieuw lichaam, een nieuw landschap, een nieuw levensgevoel. Geen parousie! De hébertisten dachten op eigen kracht een heel eind te kunnen komen.

Een schitterende wereld ontrolt zich aan ons oog, een volmaakte wereld die haar bewoners dwingt hun slechte gewoonten op te geven en zich niet louter aan de vervulling van materiële plichten te wijden, leest men in *Rousseau juge de Jean Jaques*.

¹³ Maar alles wat Rousseau

schreef over achterdocht die de ziel kwelt, over wreedheden en het smeden van complotten werd door de militante Jacobijnen terzijde geschoven. Wij weten hoe het met deze radicale revolutionairen is afgelopen. Juli 1793 moesten Robespierre, Saint-Just en anderen die aan de ter-

¹¹ *Discours sur les Arts et les Sciences*, 1750

¹² 1717-1783

¹³ Premier dialogue

reur leiding hadden gegeven zelf het schavot beklimmen. De revolutie at haar eigen kinderen op.

In het Panthéon veranderde ook het een en ander. Het lichaam van Marat werd verwijderd, dat van Rousseau bleef liggen. De mensen wisten wel dat hij in de verlichting niet alleen vooruitgang maar ook verval had gezien. Volksmenners die met leugenachtige voorstellingen en valse leuzen het volk in beweging brengen, zoals tijdens het schrikbewind van Robespierre, zorgen juist voor minder welvaart, aanzien en bloei.